

Sigrid Undset

Edvard Beyer

Biografi på Høytidsdagen
26. februar 1994

En av de bøkene som ruvet mest i bokhøsten 1993 – og alt er kommet i nytt opplag – heter «Menneskenes hjerter». Den har undertittelen «Sigrid Undset – en livshistorie» og er skrevet av Tordis Ørjasæter. Hun gir en levende, utførlig og grundig dokumentert framstilling av Sigrid Undsets livsløp og mangfoldige virksomhet fra først til sist. Det er skrevet bøker om henne før. Men Ørjasæters verk gir oss en mengde ny viten, aller mest om den siste tredjedelen av Sigrid Undsets liv. Og framstillingen er nøktern, kyndig og innsiktsfull, saklig og usentimental som Sigrid Undset selv.

Jeg vil anbefale Ørjasæters biografi på det varmeste; den inntar en plass blant de beste vi har. Jeg vil ikke prøve å gjenfortelle den, men bruke resten av mine tjue minutter her og nå på en side av Sigrid Undsets livsverk og virke som har fått *forholdsvis* liten plass i den store biografien. Det gjelder den litterære, diktningen især, som gir oss mange fiktive biografier innenfor den ene, autentiske livshistorie, Sigrid Undsets egen, som i en viss forstand omfatter dem alle.

Den unge Sigrid Undset ville gjerne utdanne seg som maler, og den friske og nyanserike koloritten i bøkene hennes tyder på at hun også kunne ha drevet det langt i den kunsten. Men på grunn av familiens økonomiske situasjon etter farens tidlige død – førti år gammel måtte hun, som den eldste datteren, i stedet ta kontorpost – og der opplevde hun et miljø og kvinnelige hverdagsskjebner som skulle sette spor især i flere av novellesamlingene hennes. Og faren, trønderen, historikeren og arkeologen Ingvald Undset, hadde gitt datteren en annen arv med på veien slik hun forteller om det mange år seinere, i *Elleve år*, der hennes alter ego har et navn som kommer farens så nær som mulig, Ingvild. Han hadde vakt i henne en sans for historie, tradisjon og håndgripelige fortidsminner som skulle få grunnleggende betydning for vesentlige deler av forfatterskapet. Det første manuskriptet hun leverte til forlag – tjue år gammel – var faktisk en middelalderroman, men hun trakk den tilbake etter at hun var bedt om å omarbeide den.

Fem år seinere, i 1907, debuterte hun med *Fru Martha Ouline*, en samtids- og ekteskapsroman i dagbokform. Og alt her slår hun an et tema som seinere skulle bli variert og utdypet på ulike vis. Martha

Oulie har en gang elsket sin mann, men i ekteskapets hverdag ble kjærligheten borte, og hun gled inn i et forhold til hans nære venn. Men da mannen blir syk, tvinges hun til å erkjenne at det nye forholdet bare har ført til egoistisk isolasjon; det er likevel mannen sin hun står nærmest, og det var i samlivet med ham og barna at de varige verdier var å finne. Da mannen dør, vet hun at hun aldri kan gifte seg med vennen. Alt her ligger en spire til Undsets seinere katolske ekteskapssyn, men her er motiveringen først og fremst psykologisk.

I tittelnovellen i samlingen *Den lykkelige alder* (1908) stilles hovedpersonen, skuespillerinnen Unni Hjelde, overfor et liknende valg, mellom kjærligheten til mannen hun elsker, og drømmen om en stor karriere på scenen. Etter bitter sjelestrid gir hun avkall på drømmen til fordel for mannen og kjærligheten, selv om hun vet at noe av hennes innerste vesen vil det aldri bli bruk for i det hjemmet hun går inn i. Og hun gjør det med forfatterens samtykke; det skinner klart igjennom den objektive formen.

Gjennombruddet fulgte – med *Jenny* (1911), Undsets første store roman og en av hennes fineste samtidsromaner, et verk om følelser og følelsers forvirring. I stor utstrekning foregår den i Roma, og den er farget av hennes forløsende møte med Syden og den evige stad – livsutfoldelsen, landskapet, lyset. Men det er en tragisk skjebne som utspiller seg. Også Jenny bærer på en drøm/ men hos henne er det drømmen om en kjærlighet som kan forløse det innerste i henne. Et øyeblikk, i stemningens vold, tror hun at hun har møtt den hos Helge, en av de norske kunstnerne i kretsen / og hun forlover seg med ham. Da hun er kommet hjem igjen til Norge, skjønner hun likevel at hennes egen følelse ikke fyller de høye krav hun stiller til den. Men hun kjenner seg tiltrukket av Helges far, og driver inn i et forhold til ham. Heller ikke det taler prøven. Det barnet hun far med ham, dør kort etter. Men det som bryter henne ned er aller mest den vemmelsen hun føler over seg selv og sin svakhet overfor stemninger og drifter. Og da hun på nytt har gitt etter for Helge, tar hun i selvforakt sitt eget liv. Hennes høye idealer tålte ikke møtet med virkeligheten rundt henne og med den ukjente virkelighet i henne selv.

Novellesamlingen *Fattige skjebner* (1913) forteller om undertrykte, underbetalte yrkeskvinner og deres kummerlige kår, med klar sosial tendens, men det psykologiske motivet ligger oftest på et annet plan; det gjelder yrkeskvinner som vansmekter i et liv uten kjærlighet – og uten barn. – Siden sin forrige bok hadde Sigrid Undset selv giftet seg – med maleren A.C.Svarstad – i 1912, og hun hadde fått sitt første barn – i tillegg til ansvaret for Svarstads tre fra et tidligere ekteskap. Og forholdet til barnet spiller i de neste bøkene en stadig større rolle, som ansvar og forpliktelse og dermed som holdepunkt og mening i livet.

I romanen *Vaaren* (1914) står selve hjemmet i sentrum. Hovedpersonen, Rose, har liknende krav til seg selv og kjærligheten som Jenny hadde. Men hun gifter seg med vennen Torkild, enda hun vet at det ikke er ham hun innerst inne lengter etter. Da barnet deres dør, går ekteskapet i oppløsning. Men under atskillelsen forstår Rose hvor sterkt samlivet likevel har knyttet henne til Torkild, og at kjærligheten er «det villeste alvor» / som hun sier. Og de søker sammen igjen på et nytt *etisk* grunnlag, en aktiv vilje til å bli «bedre og dyktigere og kjærligere», og med en ny oppgave i livet, å skape et hjem for det barnet Torkilds avdøde søster har etterlatt seg.

Alt i debutromanen kan vi skimte det religiøse problem som et side-motiv, og i flere av bøkene som fulgte møter vi mennesker som ser de etiske spørsmål, og ikke minst ekteskapet, i et kristent perspektiv. Selv holder forfatteren seg tilbake. Men i en av novellene, «Harriet Waage» i *Splinten av trollspeilet* er det en kvinnelig lege som sier at det ville være lettere å være god, også mot den en elsker, hvis en trodde på «en generalnevner for godheten»; hun bruker også ordet Gud.

At Sigrid Undset selv, som i unge år var agnostiker, tenkte i liknende baner viser seg klarest i en rekke essays fra disse årene, samlet under tittelen *Et kvindesynspunkt* (1919). Undset beklager ikke de nyvinninger kvinnesaken hadde gjort både økonomisk, rettslig og sosialt, tvert imot, og hun framhever det menneskelige likeverd mellom kjønnene. Men hun understreker samtidig kvinnens spesielle rolle som mor, og hevder at den er best beskyttet av «Kirkens idé om det sakramentale ekteskap». Mange tegn tyder på at det var den romersk-katolske kristendomsform med sine strenge krav til den moralske vilje og sine dype historiske røtter som appellerte til henne og dro henne mot middelalderen.

Under inntrykk av den første verdenskrig søkte hun tilbake til den gamle norske storhetstid, og i årene 1920–22 ga hun ut det første storverket sitt, *Kristin Lavransdatter* i tre bind: *Kransen*, *Husfrue* og *Korset*. Handlingen foregår dels i og ved Oslo, dels i og nær Trondheim, men mest i Gudbrandsdalen, ved den gamle konge- og pilegrimsveien mellom disse to politiske og religiøse kjerneområdene, og den ender under Svartedauen, som medførte slutten på den gammelnorske storhetstid. Den solide realismen som preget samtidsfortellingene utfolder seg her i framstillingen av hus og innbo, redskap og klær, dagligliv og fest, rettsforhold og sed og skikk. Den boksamlingen som hun testamenterte til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem vitner om hvor grundig hun hadde studert kildeskrifter og faglitteratur fra og om tiden. Sagalitteraturen og folkediktingen har farget ordvalg og uttryksmåte i romanene. Men hun har fjernet seg langt fra sagaenes lakoniske knapphet og symptomatiske menneskeskildring. Hun forteller bredt og

utførlig, og personene – særlig Kristin – analyserer seg selv og sine motiv på en måte som er helt fremmed for norrøne sagaer. Kristin Lavransdatter er en moderne psykologisk roman i middelaldermiljø. Som kvinnene i samtidsromanene brytes hun mellom lykkelengsel og lydighetskrav. Og hun dør under pesten som en «Guds tjenestekone» blant de syke ved Rein Kloster i Trøndelag.

I 1925, tre år etter det siste bindet av trilogien, ble Sigrid Undset opptatt i den katolske kirke, samtidig som ekteskapet med Svarstad ble oppløst. Samme året kom første bind av hennes andre store middelalderroman, *Olav Audunssøn i Hestviken*, og to år etter fulgte annen og siste del, *Olav Audunssøn og hans barn*. Også denne kjemperomanen følger hovedpersonen fra barndom til død; den har en mer mangslungen og dramatisk handlingsgang enn trilogien om Kristin og ligger på mange vis hedendommen nærmere. Den foregår da også et halvt hundre år lenger tilbake i tiden. Den etiske og religiøse sjelestrid går dypere hos Olav enn hos Kristin eller noen annen person i Undsets livsverk. Brytningen mellom kristendom og norrøn kultur spiller en mer framtrædende rolle, og Olav er dypt preget av den gamle tids idealer: troskap, rettssans og stolthet. Først gjennom en livslang kamp lærer han å bøye seg for kirkens krav. Den er skildret med en voldsom intensitet, og indirekte forteller den kanskje mer om Undsets egen vei til et kristent standpunkt enn noe annet hun har skrevet. Som et verk om nordisk middelalder slutter tobindsverket seg verdig til trilogien, og det var med sin samlede tyngde at de skaffet forfatteren Nobelprisen for 1928 – «fortrinnsvis for hennes mektige skildringer av Nordens middelalder!», som det står i premissene.

Etter de store middelalderromanene vendte Sigrid Undset tilbake til samtidsfortellingen. Det skjedde med dobbeltromanen *Gymnadenia* og *Den brændende busk* (1929–30). Den forteller om gutten og mannen Paul Selmer, hans kjærlighet og ekteskap og hans vei fra agnostisisme til katolsk kristendom. For å kunne gifte seg med piken han elsker, avbryter han sin vitenskapelige karriere. Men som den jevne pike hun er, føler hun seg underlegen overfor Paul og hans borgerlige miljø. Hun trekker seg unna til slutt, og ved en ren tilfeldighet kommer han i stedet til å gifte seg med den tvers igjennom konvensjonelle Bjørg. Og det ekteskapet blir i enhver forstand en prøvelse for Paul. Men han består prøven, og han gjør det, mener forfatteren, fordi han har funnet fram til et holdbart grunnlag for sitt liv i den katolske tro.

Gymnadenia og *Den brændende busk* forteller ikke egentlig så mye om Pauls utvikling fram mot katolisismen som om de alternativ han forkaster. Det er heller ikke fritt for at representantene for disse alternativene er karikert, mens katolikkene er tilsvarende idealisert. Trass i disse agitatoriske tendensene og mange heller langdryge partier er denne dobbeltromanen kanskje det betydeligste verket i Sigrid Undsets samtidsdiktning.

I sine siste samtidsromaner, *Ide Elisabeth* (1932) og *Den trofaste hustru* (1936), knytter hun forbindelsen med tidlige verk som *Jenny*, *Splinten av trollspeilet* og *Vaaren*. Igjen er det kvinnenens forhold til kjærlighet, ekteskap og barn som står i sentrum. Grunnsynet er nok styrket av katolsk ekteskapsoppfatning. Hovedpersonene er ikke selv katolikker, ja, ikke særlig opptatt av religiøse spørsmål i det hele tatt. Men ut fra sin nythomistiske tankegang vil Undset vise at det katolske ekteskapsynet er i pakt med «den naturlige lov», og at også «det naturlige menneske» har anlegg for det gode. En annen sak er at hun kan la et religiøst livsgrunnlag vise seg som en styrke hos enkelte, gjerne bipersoner, mens mangelen på et slikt grunnlag kan gjøre andre rådville og rotløse. Det hender også at ikke-troende er utsatt for mild sarkasme. Men det vesentlige i disse romanene ligger på det rent menneskelige plan. Under en synsvinkel kunne de leses som innlegg i trettiårenes heftige sedelighetsdebatt.

I sitt siste skjønnlitterære verk, romanen *Madame Dorothea* (1939), griper Sigrid Undset igjen tilbake til en svunnen tid, denne gangen til slutten av 1700-tallet. Hun viser den samme evne til å levendegjøre et fjernt kulturhistoriske miljø som i middelalderromanene. Og her kunne hun bygge på levende tradisjon fra sin egen slekt på morssiden; hovedpersonen, den myndige tittelfiguren, har både navn og egenskaper fra en av dikterens stammødre. Madame Dorothea blir enke med det samme beretningen tar til, og forholdet mellom henne og sønnene rommer et konfliktstoff som sannsynligvis skulle være bærende også i den fortsettelse hun hadde planlagt. Men hun ble avbrutt av den annen verdenskrig.

Sigrid Undsets diktning har en begrenset motiv- og emnekrets. Den utmerker seg ikke ved eleganse eller raffinement. Komposisjonen kan være vidløftig, stundom klosset, beretterteknikken litt alderdommelig; fortelleren kan f.eks. være allvitende i den grad at hun også kan gi opplysninger som denne: «Hun lot det ikke faa komme op i overflaten av sin bevissthet at hun ikke var saa glad lenger ... » Og det fins eksempler på at hun kan arrangere beleilige dødsfall o.l.

Slike svakheter betyr likevel lite i forhold til det alvor og den tyngde som bærer og gjennomtrenger hennes diktning, den intensive kretsing om en sentralmenneskelig, etisk og religiøs problemkrets og den overbevisende kraft i menneskeskildringen, den solide realismen og den visuelle anskueligheten i miljøbildet, enten det er samtidens Oslo eller Roma, eller Gudbrandsdalen i middelalderen. Midt i realismen kan det også legge seg et lysende skjær av poesi over beretningen. Det kan være et barneportrett, et møte mellom to unge eller en scene på høyfjellet, i skogen, ved sjøen. Norsk natur lever og ånder i hennes bøker, og i flere av dem gir hun tindrende friske glimt av friluftslivets, særlig skiløpingens gleder.

Ved siden av sin diktning utfoldet Sigrid Undset et rikt og mange-sidig essayistisk forfatterskap. Samlingen *Et kvinnesynspunkt* ble fulgt av flere, og mange av hennes artikler og innlegg er ennå ikke kommet i bokform. Karakteristisk for dem alle er sterkt engasjement, omfattende kunnskaper, polemisk talent og en utpreget evne til å gå stikk imot utbredte og allment godtatte synsmåter.

Mange av hennes essays handler om litteratur, særlig engelsk og nordisk, og de spenner fra islandske ættesagaer og engelsk middelalderlitteratur til forfattere fra hennes egen samtid. Til hennes fineste litterære essays hører en sammenlikning mellom norske og danske ballader fra middelalderen og en inntrengende studie over de skrivende engelske søstre Brontë. Mer overraskende er det kanskje at hun har skrevet med fin forståelse om en forfatter som D.H.Lawrence; men i sitt forhold til det seksuelle mysterium står hun på mange måter den engelske vitalisten meget nær.

Sigrid Undsets sterke historiske interesser har også gitt seg essayistiske utslag. Blant annet har hun skrevet med sterk innlevingssevne om kirke- og klosterliv i Norge; især i bd.2 av *Norsk kulturhistorie* (1939). Ut fra sin fortrolighet med katolsk tradisjon har hun her kunnet trekke fram sider av nordisk kulturhistorie som neppe har vært tilstrekkelig påaktet av andre forskere.

Mer direkte kommer hennes religiøse nyorientering til uttrykk i andre artikler, særlig kanskje i en brosjyre som bærer den åpenhjertige tittel *Katholsk propaganda* (1927). Her viser hun bl.a. hva ny-thomismen har betydd for henne. Den appellerte ikke minst til den rasjonalisme som var et grunndrag i hennes livsholdning. Til hennes religiøst bestemte essayistikk hører også en rekke biografiske riss, særlig av engelske og norske helgener. Også her favner hun fra middelalderen til sin egen tid.

Mange av Sigrid Undsets artikler var innlegg i dagens strid. Av internasjonal betydning var hennes angrep på nazismen, «Rasse, Fortschritt, Religion», først offentliggjort i Sveits 1935, to år etter maktovertakelsen i Tyskland. I skarpe ord avviste hun den nazistiske rase-mystikk: «Å sette sin lit til rase – det vil si, være urimelig forelsket i sine egne forkjærligheter og fordømmer uten kritisk å granske verdien av dem – er den visse vei til å la alle de minst verdifulle elementer innen rasen få utfolde seg uhemmet, bare fordi de er farvet med vår yndlingskulør. Raser og nasjoner er dømt til å stagnere eller degenerere, når de overgir seg til selvtilfredshet, like sikkert som hvert menneske er det.»

Med sin holdning til nazismen stilte den liberalkonservative Sigrid Undset seg på linje med sine radikale motstandere. Da det nazistiske Tyskland overfalt Norge 9.april 1940, var hennes stilling klar fra første stund. Den eldste av de to sønnene hennes falt i kamp. Selv forlot hun

det okkuperte landet under dramatiske omstendigheter, og etter en møysommelig reise via Sverige, Sovjetunionen og Japan kom hun til U.S.A. Og hun stilte seg helhjertet i den norske regjeringens tjeneste. I skrift og tale kjempet hun for frihetens og fedrelandets sak, klokt og varmhjertet, respektløst, myndig og alltid dypt personlig. Men hun fant også tid til å se tilbake; blant annet skrev hun en fortryllende minne-bok, *Happy Times in Norway* (N.Y.1943, *Lykkelige dager*,1947). Her forteller hun om samlivet med sine egne barn i oppveksten. Men hun tier om det aller merkeligste: at hun nettopp i de årene fant tid og krefter til å skrive de verkene som ruver sterkest i hennes mektige forfatterskap og livshistorie.

Krigsårene slet sterkt på Sigrid Undset. Også etter at hun i 1945 var kommet hjem igjen, tok hun del i den aktuelle debatt, ikke minst om kjønnsmoralen. Men hun maktet ikke å fortsette romanen om Madame Dorothea. Derimot vendte hun enda en gang tilbake til den katolske middelalder som hun var så fortrolig med. Hun gjorde det i en kunnskapsmettet og dypt personlig bok om Catarina av Siena, den grundigste og kyndigste av alle hennes helgenbiografier. Boka kom ut posthumt, to år etter at Sigrid Undset den 10. juni 1949 var avgått ved døden.